

رفتار فاشیستی در روابط بینافردی تبیینی روان‌کاوانه با رویکرد کریستوفر بالِس

حسین پاینده^۱

تاریخ دریافت: ۰۵/۰۴/۰۰، تاریخ تایید: ۰۵/۱۹/۰۰

چکیده

همچون بسیاری از مصطلحات علمی دیگری که در نظریه‌های علوم انسانی تعاریف خاص خود را دارند اما در گفتار عمومی معنایی عام و غیرتخصصی پیدا کرده‌اند، اصطلاح «فاشیسم» عموماً به هر گونه اعمال قدرتِ فردمحورانه و خودکامانه اطلاق می‌شود. از دیگر سو، در نظریه‌های سیاسی، فاشیسم به‌منزله‌ی نوعی ایدئولوژی تعریف می‌شود که به‌ویژه در تبلورهای بین‌المللی آن (در روابط بین‌الملل) درخور بررسی است. از این رو، در ادبیات مربوط به این موضوع در علوم سیاسی، فاشیسم بیشتر با تکیه بر ظهور آن در تاریخ سیاسی تعریف یا بررسی شده است. این تبیین تاریخی، به رغم شالوده‌های علمی آن، از بُعد دیگری از فاشیسم غفلت می‌ورزد که به‌طور خاص در رفتارهای فردی و روابط بینافردی مصداق پیدا می‌کند. از جمله نظریه‌پردازانی که این بُعد کمترتوجه‌شده اما مهم فاشیسم را تبیین کرده‌اند، روانکاو معاصر بریتانیایی کریستوفر بالِس است که فاشیسم در روابط بین‌الملل را شکلی بزرگ‌مقیاس از فاشیسم در روابط بینافردی آحاد جامعه می‌داند و آن را با اتخاذ رویکردی لاکانی و با استناد به مفهوم «دوبودگی روانی» در نظریات رابرت جی. لیفتون تحلیل می‌کند، همان دوبودگی‌ای که به پزشکان عضو حزب نازی اجازه می‌داد هنگام کار در اردوگاه‌های مرگ، قربانیان فاشیسم را دسته‌دسته روانه‌ی اتاق‌های گاز کنند و در اوقات فراغت با خیالی آسوده به گلکاری در باغچه‌ی منزل‌شان بپردازند. مطابق با تعریف روان‌کاوانه‌ی بالِس، فاشیسم ظرفیتی بالقوه در همه‌ی انسان‌هاست که در صورت بی‌توجهی به تبلور پیدا کردن آن در روابط بینافردی، به‌سهولت می‌تواند به جنبشی توده‌ای تبدیل شود. در نوشتار حاضر، ابتدا ویژگی‌های مفهوم «فاشیسم» مطابق با ادبیات رایج در علوم سیاسی را برمی‌شمیریم و سپس با اتخاذ رویکردی میان‌رشته‌ای می‌کوشیم نشان دهیم که تعریف روان‌کاوانه‌ی بالِس از فاشیسم علاوه بر این‌که پرتو روشنگرانه‌ای بر رفتارهای معمول در زندگی روزمره می‌افکند، جنبه‌های مهمی از خاستگاه ناخودآگاهانه‌ی کنش‌های فاشیستی در روابط بین‌ملت‌ها را نیز آشکار می‌کند.

واژگان کلیدی: فاشیسم، نسل‌کشی، کریستوفر بالِس، روان‌کاوی، دوبودگی روانی

^۱ استاد نظریه و نقد ادبی دانشگاه علامه طباطبائی؛ h.payandeh@yahoo.com

اصطلاح «فاشیسم» در گفتار عمومی کاربردی غیرتخصصی و شامل‌شونده پیدا کرده است، به‌گونه‌ای که هر شکلی از اعمال قدرت فردمحورانه و خودکامانه مصداق فاشیسم یا رفتار فاشیستی نامیده می‌شود. پیداست که چنین کاربرد عام و غیرتخصصی‌ای، این اصطلاح را از معنای علمی و دقیق آن تهی می‌کند. از سوی دیگر، در نظریه‌های سیاسی، فاشیسم به‌منزله‌ی ایدئولوژی یا جنبشی توده‌ای تعریف می‌شود که به‌ویژه در تبلورهای بین‌المللی آن (در روابط بین‌الملل) درخور بررسی است. از این‌رو، در ادبیات مربوط به این موضوع در علوم سیاسی، فاشیسم بیشتر با تکیه‌بر ظهور آن در نیمه‌ی نخست سده‌ی بیستم تعریف و بررسی شده است. این تبیین تاریخی، به رغم شالوده‌ی علمی‌اش، از بُعد دیگری از فاشیسم غفلت می‌ورزد که به‌طور خاص در کنش‌های فردی و روابط بینافردی مصداق پیدا می‌کند. ازجمله نظریه‌پردازانی که به این بُعد مغفول اما مهم فاشیسم توجه کرده‌اند، روانکاو معاصر بریتانیایی کریستوفر بالس^۱ است که فاشیسم در روابط بین‌الملل را شکلی بزرگ‌مقیاس از فاشیسم در روابط بینافردی آحاد جامعه می‌داند و آن را با اتخاذ رویکردی لاکانی و با استناد به مفهوم «دوبودگی روانی» در نظریات رابرت جی. لیفتون^۲ تحلیل می‌کند. در نوشتار حاضر ابتدا ویژگی‌های مفهوم «فاشیسم» مطابق با ادبیات رایج علوم سیاسی را بررسی می‌کنیم و سپس با اتخاذ رویکردی میان‌رشته‌ای می‌کوشیم نشان دهیم که تعریف روان‌کاوانه‌ی بالس از فاشیسم چه پرتو روشنگرانه‌ای بر رفتارهای معمول در زندگی روزمره می‌افکند.

فاشیسم به‌منزله‌ی ایدئولوژی سیاسی

در گفتمان علوم سیاسی، اصطلاح «فاشیسم» به معنایی خاص و تخصصی به کار می‌رود که ازجمله — اما نه صرفاً — و به‌اختصار می‌تواند این باشد: ایدئولوژی سیاسی و جنبشی توده‌ای که بین سال‌های ۱۹۱۹ تا ۱۹۴۵ در بسیاری از کشورهای غرب اروپا، ژاپن، آفریقای جنوبی و آمریکای لاتین ظهور کرد. به این معنای خاص، فاشیسم به مجموعه‌ای از ایدئولوژی‌ها اطلاق می‌شود که سرمنشأ آن‌ها را باید به‌ویژه در جنبشی دید که با به قدرت رسیدن موسولینی در ایتالیا شکل گرفت. این جنبش در آلمان با قدرت گرفتن حزب نازی و در اسپانیا از جانب حزب فالانژ به رهبری فرانکو به نحو بسیار چشمگیری تقویت شد، اما همچنین در فرانسه، آرژانتین و

^۱ Christopher Bollas

^۲ Robert J. Lifton

بسیاری دیگر از کشورها طرفداران پُرشماری داشته است. برخی از مهم‌ترین ویژگی‌های ایدئولوژی فاشیسم را این‌طور برشمرده‌اند:

۱. ناسیونالیسم مبارزه‌جو و ملیت‌پرستی که آشکارا اعلام می‌دارد گروه قومی یا نژادی حاکم از سایر اقوام و نژادها برتر است و لذا حق دارد بر آن‌ها سیادت داشته باشد. اعتقاد فاشیست‌ها این است که این سیادت را باید با حفظ «خلوص» قومی یا نژادی حفظ کرد و لذا آن‌ها با در پیش گرفتن سیاست «پاکسازی قومی»، می‌کوشند قوم یا نژاد برگزیده را از هرگونه «آلودگی» بری نگه دارند.

۲. باور به سلسله‌مراتب اکید اجتماعی و تأکید بر «طبیعی بودن» جایگاه بالامرتبه‌ی نخبگان (برای مثال، رهبران حزب) در این سلسله‌مراتب. از نظر فاشیست‌ها، متفکرانی که اهداف حزب را با نظریه‌پردازی‌های ایدئولوژیک موجه جلوه می‌دهند، در زمره‌ی افراد «برگزیده» و «دارای قابلیت‌های ممتاز» قرار می‌گیرند. به طریق اولی، شخص پیشوا و آن سیاست‌گذارانی که این توجیه‌های ایدئولوژیک را در قالب سیاست‌های مشخص تدوین می‌کنند، باید از امتیازهای مترتب بر قرار گرفتن در بالاترین سلسله‌مراتب اجتماعی برخوردار باشند.

۳. تحقیر نظام دموکراسی مبتنی بر انتخابات، لیبرالیسم فرهنگی و سیاسی و حقوق شهروندی به‌عنوان ایدئولوژی‌ای منحط و تفرقه‌افکن که منجر به تنزل هنجارها و تباهی ملی می‌شود. باور اکید فاشیست‌ها این است که منافع جمعی در همه‌حال باید بر خواسته‌های فردی ارجحیت داشته باشد. از این‌رو، فرد باید آمال و آرزوهای خود را بر حسب منویات عمومی تعریف کند و به اراده‌ی جمعی تمکین کند.

۴. دیدگاه‌های مبارزه‌جویانه‌ی ضدکمونیستی با اعتقاد به این‌که اصولاً نیروهای چپ‌گرا خطری مستقیم برای امنیت ملی هستند. فاشیست‌ها کمونیسم را ایدئولوژی خائنانه و مخربی می‌دانند که باید به شدیدترین وجه ممکن سرکوب شود. از نظر آنان، کمونیسم خطری بین‌المللی است زیرا کمونیست‌های سایر کشورها در تبانی با کمونیست‌های داخلی ثبات حاکمیت را تهدید می‌کنند.

۵. تحسین و بااهمیت جلوه دادن نیروی بدنی. فاشیسم ایدئولوژی شکوه دادن به توانایی جسمی برای مقابله با دشمنان است. از این‌رو، در آثار تجسمی هنرمندان فاشیست، به‌وفور به مجسمه‌ها و تابلوهای نقاشی‌ای برمی‌خوریم که در آن‌ها بدن تنومند و ستر به‌صورت بُت‌واره (فتیش) بازنمایی شده است. رزمجویی، به‌منزله‌ی یکی از ارکان فاشیسم، ایجاب می‌کند که

فرد فاشیست بدنی مناسب برای رزم به‌پروراند تا بتواند قدرتمندانه بر دشمنان فائق آید.

۶. ستایش بسیار زیاد و متعصبانه‌ی پیشوایی پُرهیبت و فره‌مند (کاریزماتیک) که گفته می‌شود توانایی‌هایی تقریباً فوق‌بشری دارد و نجات‌بخش ملت است. پیشوا نماینده‌ی به‌حق آرمان‌های ملی محسوب می‌شود و به همین دلیل باید جایگاهی رفیع و همچنین اختیاراتی فراتر از محدوده‌های قانونی داشته باشد. افزون بر این، پیشوا نهان‌بین و ژرف‌نگر است و می‌تواند مسیر نیل به تعالی ملی را برای همگان تعیین کند. تلقی فره‌مند از پیشوا باید از راه‌های گوناگون و به‌طور مستمر در اذهان عمومی نهادینه و تثبیت شود.

۷. تأکید بر ضرورت مطلق وحدت ملی که صیانت از آن بدون تشکیلاتی قدرتمند و منضبط ناممکن است. اتحاد ملت با هیچ عذر و بهانه‌ای نباید خدشه‌دار شود و به این منظور باید دستگاه‌های امنیتی، نظارتی و تبلیغی عریض‌وطولی تشکیل شود که اعضای آن از وفادارترین فاشیست‌ها باشند. این تشکیلات می‌بایست از الزامات، محدودیت‌ها و نظارت‌های قانونی مستثنا گردد و مستقیماً از جانب پیشوا (یا حزب او) اداره شود و صرفاً به شخص او (یا حزب فاشیستی حاکم) پاسخگو باشد.

۸. برخورداری از تشکیلاتی مقتدر و گسترده اما در عین حال مرکزیت‌یافته برای تبلیغات توده‌ای و سوق دادن مردم به سمت ارزش‌ها و نگرش‌های فاشیستی از طریق کنترل رسانه‌ها. رژیم‌های فاشیستی نوعاً به چنین تبلیغات مردم‌فریبانه‌ای بسیار وابسته‌اند و بقای خود را به میزان زیادی در استمرار آن می‌بینند. از این‌رو، به مجرد کسب قدرت، رسانه‌ها را به انحصار خود درمی‌آورند و آن‌ها را برای اهداف سیاسی و ایدئولوژیک خاص خویش به کار می‌گیرند.

۹. گرایش به سیاست خارجی نظامی‌گرانه و تخاصم‌جویانه. فاشیست‌ها با تأکید بر حقانیت نژادی، همزیستی مسالمت‌آمیز با سایر ملت‌ها و دولت‌ها را در حکم نقض برتری خود می‌دانند. آن‌ها صنایع ملی را در خدمت تقویت توان نظامی کشور قرار می‌دهند و روابط بین‌المللی‌شان را نوعاً بر اساس ادعاهای ارضی و تهدید و تعرض به کشورهای دیگر تنظیم می‌کنند.

۱۰. کنترل دولتی بر اقتصاد و سازمان‌دهی متمرکز آن، به‌نحوی که در عین مجاز دانستن مالکیت خصوصی، بخش غیردولتی سهم درخور توجهی از بازار نداشته باشد و همواره تابع مقررات تعیین‌شده از جانب دولت مرکزی باقی بماند. فاشیسم، در عین ضدیت با کمونیسم، مدعی مبارزه با نابرابری‌های ناشی از نظام سرمایه‌داری است و به این منظور، مدیریت

بی چون و چرای دولت بر اقتصاد را ضروری می‌داند.

۱۱. سرکوب خشونت‌آمیز اپوزیسیون. فاشیست‌ها با این ادعا که فعالیت‌های مخرب احزاب و جریان‌های سیاسی مخالف باعث گسترش و ویروس انحطاط فرهنگی شده است و لذا حکومت می‌بایست با اقداماتی عاجل دست به نوعی «جراحی فرهنگی» بزند تا سلامت اخلاقی جامعه مصون بماند، مخالفان خود را قلع و قمع می‌کنند. به زعم فاشیست‌ها، فعالیت سیاسی مخالفان به هر شکلی که باشد (انتشار نشریات، برگزاری تجمعات، ...)، برابر با نادیده گرفتن منافع ملی است.

ناگفته پیداست که علاوه بر این ویژگی‌های یازده‌گانه، برخی مشخصه‌های دیگر را نیز برای توصیف یا تبیین فاشیسم، هم به منزله‌ی نوعی ایدئولوژی و هم به منزله‌ی جنبشی توده‌ای، می‌توان فهرست کرد. اما مقصود ما در مقاله‌ی حاضر به دست دادن فهرستی جامع و مانع نیست، بلکه می‌خواهیم تعریف‌های متداول از فاشیسم در نظریه‌های سیاسی را با رویکرد روان‌کاوانه‌ای مقایسه کنیم که می‌کوشد همین پدیده (فاشیسم) را از منظری دیگر بر پایه‌ی آن نوع ذهنیتی تبیین کند که منجر به سیاست‌ها و پارادایم‌های رفتاری شرح‌شده در این فهرست می‌شود. به این منظور، در بخش بعدی آراء روان‌کاو معاصر بریتانیایی کریستوفر بال‌س درباره‌ی فاشیسم را شرح و بسط خواهیم داد که الهام‌گرفته از رویکردی لاکانی است.

تبیینی روان‌کاوانه از فاشیسم

بال‌س فاشیسم را فلسفه‌ای جمع‌مبنا می‌داند و آن را با فلسفه‌ی فردمبنای عصر روشنگری تبیین می‌دهد. فلاسفه‌ی عصر روشنگری قائل به اصالت فرد بودند و فرد را عنصری خردمند و شریف می‌دانستند، حال آن‌که فاشیست‌ها متقابلاً حکومت را می‌ستایند که سازوکاری جمعی برای تنظیم روابط قدرت در جامعه است. از نظر آنان، حکومت تجلی اراده‌ی مبارزه‌جویانه‌ی توده‌ها محسوب می‌شود. این تلقی از حکومت، نقطه‌ی مقابل جمهوری فدرال است که با انواع سازوکارهای مهارکننده و متعادل‌ساز، قدرت را تقسیم می‌کند تا آحاد مردم بتوانند در جامعه‌ای تکرگرا آراء فردی خود را آزادانه بیان کنند.

همه‌ی ما با قساوت‌ها و فجایعی که فاشیست‌ها پیش از - و در جریان - جنگ جهانی دوم مرتکب شدند آشنا هستیم. اما بسیاری از اندیشمندان و نظریه‌پردازان علوم انسانی به جنایت‌های فاشیستی مشابه، یا به زمینه‌های این قبیل رفتارهای فاشیستی در تاریخ عصر جدید، بی‌اعتنا

بوده‌اند. از جمله فروید در آثارش به نسل‌کشی ارامنه به دست حکام عثمانی، که از قضا در اوج نظریه‌پردازی‌های روان‌کاوانه‌ی او رخ داد، هیچ اشاره‌ای نمی‌کند. اوایل سال ۱۹۱۵ بود که حکومت عثمانی اعلام کرد ارامنه دیگر از حقوق شهروندی برخوردار نیستند و بلافاصله کشتار جمعی آن‌ها آغاز شد، کشتاری که منجر به مرگ ۸۰۰,۰۰۰ نفر (حدود ۷۵٪ جمعیت ارامنه) گردید. نه فقط فروید در این زمینه سکوت کرد، بلکه حتی متفکین «آنتانت» (بریتانیا، فرانسه و روسیه) نیز فراتر از یک اعتراض رسمی، هیچ اقدامی در این خصوص انجام ندادند. به‌راستی آبشخورهای روانی این سکوت و فراموشی چیست؟ پرسیدنی است که، برای مثال، چرا کشتار جمعی میلیون‌ها انسان در دوره‌ی حکومت خیمه‌های سرخ همچنان در اذهان غربیان زنده است؟ در مقطعی از انقلاب فرانسه که به دوره‌ی «حکومت وحشت» معروف است، یکی از انقلابیون این‌طور می‌گوید: «آن کسانی که از گونه‌ی زیستی من نباشند، اصلاً انسان نیستند ... نجیب‌زاده‌ها از گونه‌ی من نیستند. آن‌ها گرگ‌اند و من با تیر می‌زنم‌شان» (نقل‌قول‌شده در اُسالیوان^۱، ۱۹۸۳: ۴۹). وقتی می‌گوییم نجیب‌زاده‌ها گرگ‌اند و نه انسان، آیا به‌طور ضمنی بر لزوم نابودی این موجودات پست و فروم‌رتبه در مراتب هستی صحّه نمی‌گذاریم؟ بدین ترتیب بود که در اوج انقلاب فرانسه، آمار اعدام‌ها در پاریس از هفته‌ای ۳ نفر در سال ۱۷۹۳ به هفته‌ای ۳۲ نفر در اوایل سال ۱۷۹۴ و هفته‌ای ۱۹۶ اعدام در تابستان ۱۷۹۴ افزایش پیدا کرد (بالس، ۱۹۹۳: ۱۹۵).

بالس با ذکر این نکات، تعریف جدیدی هم از نسل‌کشی به دست می‌دهد: نسل‌کشی یعنی کشتار آدم‌ها نه به دلیل کاری که کرده‌اند، بلکه به دلیل کسی که هستند. او به نقل از لئو کوپر^۲ (۱۹۸۱: ۵۹) می‌پرسد که به‌این‌ترتیب، آیا توصیف بورژوازی در *مانیفست کمونیست* به‌منزله‌ی موجوداتی غیرانسان، زمینه‌ساز نسل‌کشی‌های وسیع استالین در اردوگاه‌های مرگ و کشتار بیست میلیون نفر از مخالفان کمونیسم بین سال‌های ۱۹۱۹ تا ۱۹۳۹ نبود؟

اما پرسش کلی‌تری که کریستوفر بالس از منظر روان‌کاوانه در خصوص این قبیل قساوت‌ها مطرح می‌کند از این قرار است: کدام قالب فکری یا کدام ذهنیت، کشتار انسان‌ها را روا می‌دارد؟ پاسخ نظریه‌ی روان‌کاوی این است که در تک‌تک ما، تمایلی فاشیستی با مختصات روانی بارزی به‌صورت خفته (بالقوه) وجود دارد که می‌تواند در شرایط مناسب به فعل درآید. بالس این تمایل

¹ O'Sullivan

² Leo Kuper

بالقوه را «حاکمیت فاشیسم در ذهن» می‌نامد. در این تعبیر زبانی، او اصطلاح «حاکمیت» را به معنایی دوگانه به کار می‌برد و متذکر می‌شود که «حاکمیت فاشیسم» اشاره‌ای است به روی کار آمدن حکومت‌های فاشیستی و شکل‌گیری نظریه‌ی سیاسی متناظر با آن؛ در عین حال، این نوع از حاکمیت پرتو روشن‌گرانه‌ای بر حاکمیتی دیگر می‌افکند: ذهنیتی که بر نظریه‌ی سیاسی فاشیسم و حکومت آن مهر تأیید زد. در مخالفت با این دیدگاه، استدلال شده است که روان‌کاوی با فروکاستن فاشیسم به نوعی نابهنجاری روانی، عملاً از قُبَح فاشیسم می‌کاهد یا ابعاد بزرگ آن را کوچک و بی‌اهمیت جلوه می‌دهد، یعنی آن را از موضوعی عمومی به مسئله‌ای فردی تبدیل می‌کند. به بیان دیگر، تأکید بر این که فاشیست‌ها افرادی فاقد تعادل روانی‌اند، فاشیسم به‌منزله‌ی جنبشی اجتماعی را از دیده‌ها پنهان می‌کند.

البته برخی روان‌کاوان استدلال کرده‌اند آلمانی‌ها به بیماری خاصی مبتلا بودند که از فرهنگ و تاریخ ملت خودشان ناشی می‌شد. باید گفت چنین دیدگاهی به‌غایت فروکاهنده و ساده‌گرایانه است، زیرا معضلی بزرگ و دارای ابعاد بین‌المللی را به مشکلی محلی و ناشی از فرهنگ یا تاریخ یک ملت معین تنزل می‌دهد. دیدگاه کریستوفر بالِس متقابلاً این است که آسیب روانی‌ای که در جنبش فاشیسم متبلور شد، در همه‌ی اشخاص غیرفاشیست هم وجود دارد. به اعتقاد او، یکی از اهداف تربیت روان‌درمانگرانِ روان‌کاو، اثبات وجود شواهدی دال بر فرایندهای ذهنی روان‌رنجورانه و روان‌پیشانه در ذات هر فرد معمولی است. به پیروی از فروید که مرز باریکی بین لذت و درد می‌دید، یا رفتارهای روزمره را آمیزه‌ای از انگیزه‌های آگاهانه و ناخودآگاهانه می‌دانست، از منظری روان‌کاوانه می‌توان گفت فرد، بالقوه می‌تواند هم لیبرال‌منشانه رفتار کند و هم ذهنیتی فاشیستی داشته باشد.

نظریه‌ی روان‌کاوی سوژه را متشکل از اجزائی ناهم‌سنخ می‌داند. ذهن هر فرد مجموعه‌ای است از غرایز، نیازها، خاطرات، اضطراب‌ها و کامینه‌ها (آبژه‌ها). وقتی رانه‌ی خاصی فشار فوق‌العاده‌ای مانند حرص و طمع بر روان وارد می‌آورد، یا وقتی رانه‌ی خاصی نیروی فوق‌العاده‌ای مانند حسادت بر ذهن اعمال می‌کند، یا وقتی فرد به‌شدت مضطرب می‌شود، موازنه‌ی قوا در ذهن (جهان درونی فرد) بر هم می‌خورد. برای این که در یابیم فرد عادی به‌ظاهر متنفر از فاشیسم چگونه رفتاری فاشیستی در پیش می‌گیرد، باید سازوکارِ این بر هم خوردن قوا را بررسی کنیم. پزشکان عضو حزب نازی که یهودیان را دسته‌دسته به اتاق‌های کشتار با گازهای سمی روانه می‌کردند، چگونه می‌توانستند در خانه نقش پدری مهربان، همسری رئوف، برادری دلسوز و غیره

را ایفا کنند؟ به بیان دیگر، چگونه می‌توان در طول روز فاشیستی جنایتکار بود و شب‌ها پدری دلسوز و مهربان؟ بالِس از مفهوم «دوبودگی روانی»^۱ در نظریه‌ی رابرت جی. لیفتون کمک می‌گیرد تا ابعادی از پاسخ احتمالی به این پرسش‌ها را روشن کند. لیفتون در کتاب **پزشکان نازی** استدلال می‌کند که دوبودگی روانی یعنی تقسیم نفس به دو ساحت و تمامیتی مجزا با کارکردهای کامل، «به‌نحوی که هر جزء از دستگاه روان بتواند همچون کل نفس کارکرد داشته باشد» (لیفتون، ۱۹۸۶: ۴۱۸). این دوبودگی در موقعیت‌های مختلفی ضرورت پیدا می‌کند. برای مثال، جراح نیاز دارد در اتاق عمل خشونت‌آگاهانه به بدن بیمار اعمال کند، اما در موقعیتی دیگر در باغچه‌ی خانه‌اش گل بکارد. پزشکان حزب نازی به این صورت خود را از احساس گناهکاری رها می‌کردند که دو نفس مجزا در خود می‌پروراندند: «نفس اشتغال در آشپز» و «نفس زندگی معمولی»؛ آن‌ها سپس احساس گناهکاری را از نفس معمولی‌شان به نفس آشپز انتقال می‌دادند تا در جایگاه پدر، همسر، برادر و غیره خود را مقصر یا شریک جنایت ندانند. البته حتی همان نفس آشپزی هم، برای این‌که پزشکان فاشیست بتوانند دست به جنایت‌های فجیع بزنند، می‌بایست به لحاظ روانی بی‌حس یا کرخت می‌شد. دستیابی به این کرختی روانی مستلزم این بود که آنان به ابداع واژگانی بدیل روی آورند و کارهای خود را با کلماتی متفاوت توصیف کنند (مثلاً «تطهیر نژاد ناب‌آریایی» به جای پاکسازی قومی). ازجمله ویژگی‌های نظام‌های فاشیستی همین جایگزینی‌های واژگانی، یا به‌کارگیری دال‌های بدیل برای مدلول‌هاست. این کار به پزشکان نازی کمک می‌کرد تا احساسات مربوط با مرگ را کلاً کنار بگذارند و با خونسردی حیرت‌آور و حالتی کاملاً دل‌کنده آدم بکشند. از نظر آنان، یهودیان عامل سرایت «بیماری» به سایر انسان‌ها بودند و از این‌رو قطعاً باید منقرض می‌شدند. بدین ترتیب، در ناخودآگاه این پزشکان، قُبَح نسل‌کشی می‌شکست و تبدیل می‌شد به «پاکسازی نژاد آریایی».

به اعتقاد بالِس، بنیان حاکمیت فاشیسم (خواه در ذهن یک شخص منفرد و خواه در ذهنیت یک گروه سیاسی) عبارت است از وجود ایدئولوژی‌ای که فقط با از میان برداشتن هرگونه دیدگاه مخالف می‌تواند از درستی اصول خود یقین داشته باشد. هانا آرنت^۲ اعتقاد دارد سرچشمه‌ی حکومت‌های تمامیت‌خواه (توتالیتار) را باید در باور به ایدئولوژی جست، زیرا ایدئولوژی مدعی است که «همه‌چیز را می‌تواند توضیح دهد» و جایی برای هیچ شک‌و‌شبهه‌ای باقی نگذارد (آرنت،

^۱ psychological doubling

^۲ Hannah Arendt

۱۹۸۶: ۴۷۰-۴۷۱). از آن جا که ایدئولوژی ادعا می کند هر چیزی را به طور تمام و کمال تبیین می کند، قاعدتاً نیازی به تجربه ندارد و اصولاً کسی که به ایدئولوژی پایبند است، هیچ چیز جدیدی از تجربه نمی آموزد. ایدئولوژی برای چنین شخصی حکم دانستن حقیقتی نهان و غایی را دارد، حقیقتی که برای او بسیار ارزشمند است و می تواند هر پدیده ای را توضیح دهد. منطق این حقیقت از این قرار است که واقعیت حتماً باید بر اصول و مبانی ایدئولوژی او صحه بگذارد.

چنین ذهنیتی هیچ جایی برای شک باقی نمی گذارد. فرد یا گروه فاشیست، نامطمئن بودن یا شک و بازخواست از خود را نشانه ای ضعف می داند، وضعی که باید از ذهن زدوده شود تا یقین ایدئولوژیک به قوت خود باقی بماند. در این وضعیت، ذهن پیچیدگی خود یا توانش تحلیل چندلایه ای امور را از دست می دهد و با توسل به نشانه های ایدئولوژیک، به شدت ساده پندار و یکسونگر می شود. اگر بخواهیم همین موضوع را با مصطلحات لاکانی بیان کنیم، باید این گونه بگوییم که «ساحت نمادین» و چندمعنایی متناظر با آن از ذهن بیرون می رود و جای خالی آن را شعارهای سیاسی، پند و اندرز ایدئولوژیک، قول و قسم وفاداری به حزب و نمادها و تمثال هایی که تجسم ایدئولوژی هستند (مانند پرچم حزب و امثال آن) پُر می کنند. تک معنایی جایگزین چندمعنایی می شود و بدین ترتیب هیچ فضایی برای دگراندیشی و متفاوت دیدن امور باقی نمی گذارد. «ساحت نمادین» از مصطلحات لاکان است و لذا برای فهم بهتر نظریه ی بالِس، به جاست که قدری در خصوص این اصطلاح و چند مفهوم مرتبط لاکانی دیگر که آن ها نیز می توانند در تحلیل ذهنیت فاشیستی مفید باشند («ساحت خیالی»، «میل» و «دیگری»)، اندکی تأمل کنیم.

مفاهیم کلیدی روان کاوی لاکانی

یکی از اصلی ترین وجوه تمایز روان کاوی لاکانی با روان کاوی فرویدی، نقش و اهمیتی است که لاکان برای زبان در رشد روانی سوژه قائل شد. لاکان شکل گیری ضمیر ناخودآگاه را مقارن با زمانی می داند که کودک شروع به فراگرفتن زبان می کند، اما باید توجه داشت که لاکان استنباطی پساساختارگرا از زبان دارد. در تلقی ساختارگرایانه از زبان، رابطه ی دال ها با مدلول های شان باثبات محسوب می شود. هر دال از راه پیوند با مدلولی معین، نشانه ای را به وجود می آورد که متمایز از سایر نشانه های زبانی است، یا آن گونه که سوسور در *درس نامه ی زبان شناسی عمومی* متذکر می شود: «در زبان فقط تفاوت وجود دارد ... تمام سازوکار زبان ... مبتنی بر تقابل [های مفهومی] است» (سوسور، ۱۹۶۶: ۱۲۱-۱۲۰). لاکان از رویکرد

پساساختارگرایانه‌ای به زبان پیروی می‌کند که مطابق با آن، دال و مدلول فاقد رابطه‌ای باثبات‌اند. هر دالی می‌تواند به زنجیره‌ای پایان‌ناپذیر از مدلول‌ها الصاق شود و بدین ترتیب تعیین یا یگانگی معنا از بین می‌رود. پیش‌فرض گویشوران هنگام مراودات زبانی این است که هر دالی صرفاً به یک مدلول واحد ارجاع می‌کند و نه چیزی دیگر. دال واسطه‌ای برای بیان در یک نظام نشانه‌شناختی (زبان) است که به گوینده امکان می‌دهد مدلول مورد نظرش را به ذهن مخاطب القا کند. هستنده‌های دنیای واقعی (آدم‌ها، اشیاء، مکان‌ها، رویدادها و غیره) همگی به واسطه‌ی بازنمایی در نظام زبان برای ما معنا پیدا می‌کنند. در ذهن ما، معنای هر چیز صرفاً از راه تفاوت دال آن چیز با دال‌های سایر چیزها شکل می‌گیرد. پس خود آن چیز دائماً به تعویق می‌افتد و واسطه‌مند می‌شود. هیچ چیز برای ما مفهوم ندارد مگر این‌که نشانه‌ها (در مراودات زبانی، به‌طور خاص نشانه‌های زبانی) آن را برای ما معنادار و فهمیدنی کنند.

مطابق با تعریف مشهور لاکان، «ضمیر ناخودآگاه ساختاری زبان‌مانند دارد» و مجموعه‌ای از دال‌های بی‌ثبات و تغییریابنده است. پشت سر گذاشتن مرحله‌ی پیش‌زبانی و شروع به تکلم (گویشور شدن یا اصطلاحاً «سوژه‌شدگی»)، مستلزم تسلط بر دال‌های زبان و کاربرد درست آن‌هاست (این‌که شخص بتواند کلمات را بفهمد و آن‌ها را مطابق با قواعد زبان — یا به قول سوسور، مطابق با «لانگ» — برای افاده‌ی منظور خود استفاده کند). تصور گویشور این است که هر یک از دال‌هایی که به کار می‌برد، فقط یک مدلول مشخص را به ذهن مخاطب متبادر می‌کند، حال آن‌که مدلول‌ها لغزنده‌اند و یک مدلول واحد می‌تواند ذیل دال‌های متعدد و متفاوتی قرار گیرد. امیال محقق‌ناشده و هراس‌های اضطراب‌آور، دال‌هایی هستند که از حوزه‌ی آگاهی به حوزه‌ی ناخودآگاهی واپس می‌رانیم، اما آن‌ها، بی آن‌که ما آگاهانه خواسته باشیم، به شکل‌هایی دیگر پدیدار می‌شوند و ما را مضطرب می‌کنند. دال‌ها دائماً جا عوض می‌کنند و حامل مدلول‌های جدیدی می‌شوند تا هراس‌ها و امیال ناخودآگاه دیرین مجدداً درباره‌ی موضوعاتی دیگر ظهور کنند. برای مثال، فرد ناخودآگاهانه از تنه‌بودگی و قطع روابط عاطفی اضطراب دارد، اما از اخبار مربوط به قرنطینه‌ی طولانی‌مدت مبتلایان به کرونا فوق‌العاده مضطرب می‌شود، آن‌هم درحالی‌که خودش هیچ نشانه‌ای از ابتلا به این بیماری ندارد. جابه‌جایی دائمی دال‌ها در این زنجیره‌ی بی‌ثبات، با استفاده از دو صنعت ادبی استعاره و مجاز مرسل صورت می‌گیرد، یعنی شخص چیزی را به چیزی دیگر مانند می‌کند (استعاره) و یا به جزئی از آن چیز اشاره می‌کند در حالی کل را در نظر دارد (مجاز مرسل به علاقه‌ی جزء به کل).

لاکان اصطلاح «ساحت خیالی» را برای توصیف دوره‌ای از رشد روانی به کار می‌برد که کودک هنوز با قواعد زبان آشنا نشده است و از این‌رو نمی‌تواند ادراک‌های منسجمی از جهان پیرامونش به دست آورد. ویژگی «ساحت خیالی» این است که کودک بین خود و «دیگری» تمایز نمی‌گذارد و به‌خصوص مادر را بخشی از خویش می‌پندارد (بری، ۲۰۱۷: ۱۰۹). استنباط‌های او همچنان تکه‌تکه و ناپیوسته و لذا فاقد کلیت باقی می‌مانند تا این‌که او به «مرحله‌ی آینه» برسد و نخستین بار تصویر یکپارچه‌ی خود را مشاهده کند.

کودک با ورود به «ساحت نمادین» قواعد زبان را می‌آموزد و وارد عرصه‌ی روابط بین‌الذهانی و مراوده‌ی زبانی با دیگران می‌شود. تعامل‌های اجتماعی در گرو این است که کودک قواعد زبان (نحوه‌ی برقراری مراوده‌ی زبانی معنادار) را اکتساب و در ذهن خود درونی کند. مطابق با نظریه‌ی لاکان، بین «ساحت نمادین» از یک‌سو و «ساحت خیالی» و «حیث واقع» از سوی دیگر همواره تنش‌ی هست. «حیث واقع» با نیاز کودک مشخص می‌شود (نیاز به دریافت شیر مادر، نیاز به تمیز شدن پس از ادرار و غیره)؛ «ساحت خیالی» با خواسته‌ی کودک مشخص می‌شود (خواسته‌ی یکی شدن با «دیگری»، یا ادغام مادر در خود)؛ متقابلاً «ساحت نمادین» با «میل» کودک مشخص می‌شود (تعلیق دائمی دال). تفاوت «ساحت خیالی» یا «خواسته» و «ساحت نمادین» یا «نیاز» را باید در این دید که در اولی کودک به‌عبث وحدت بین نفس خودش و کامینه (مادر) را می‌طلبد، حال آن‌که در دومی سرانجام قواعد نشانگانی زبان و عرف‌ها و الزامات حیات اجتماعی را به رسمیت می‌شناسد. اکتساب زبان به کودک امکان می‌دهد تا از این پس، بر خلاف گذشته، منظور خودش (معانی‌ای که در نظر دارد) را به دیگران منتقل کند. اما به‌زعم لاکان، کودک نیست که به قواعد زبان تسلط پیدا می‌کند، بلکه برعکس، زبان است که با قواعد خود بر روان کودک سلطه می‌یابد. هنگامی که کودک تفاوت دال‌ها را می‌فهمد (به‌عبارت دیگر، زمانی که اشیاء پیرامونش را با نام آن‌ها مشخص و از هم متمایز می‌کند)، نشان می‌دهد که وارد «ساحت نمادین» شده است (یعنی زبان قاعده‌ی بنیادین خود را که همانا تمایز است بر تفکر او حاکم کرده است). گذار از «ساحت خیالی» به «ساحت نمادین» در واقع مترادف پشت سر گذاشتن ادراک‌های ناپخته و رفتارهای خودمدارانه برای کسب معرفتی پیچیده و در پیش گرفتن رفتارهای متمدنانه است و در «مرحله‌ی آینه» صورت می‌گیرد. باید توجه داشت که از نظر لاکان، کودک به ترتیب وارد این دو ساحت نمی‌شود. به عبارت دیگر، ورود به «ساحت نمادین» به معنای خروج کامل از «ساحت خیالی» یا پشت سر گذاشتن همیشگی آن نیست. این دو

ساحت، به هم پیچیده یا درهم تنیده‌اند و رابطه‌ای تنش‌آمیز با «حیث واقع» دارند.

کاربرد مفاهیم لاکانی در تبیین فاشیسم

بالس با استناد به مفاهیم کلیدی لاکان استدلال می‌کند که ذهن، آن زمانی که اجزاء نفس و بازنمودهای جهان بیرون را در فضای دموکراتیک خود جای داده بود، می‌توانست در افکار و اندیشه‌هایی مشارکت کند که به ساحت نمادین، ساحت خیالی و حیث واقع مربوط می‌شدند. لذا کلمات (دال‌ها) می‌توانستند به سایر کلمات متصل شوند. به گفته‌ی لاکان، دال‌ها همواره می‌لغزند و هیچ‌گاه به مدلول ثابت و معینی الصاق نمی‌شوند و فقط در این صورت است که ضمیر ناخودآگاه («دیگری») به معنای واقعی کلمه از آزادی برخوردار می‌شود. اما با سلب امکان بازنمایی آزادانه از دال‌ها (یعنی وقتی کلمات مقید به معانی تخطی‌ناپذیر ایدئولوژیک شوند)، دال‌ها نمی‌توانند کارکرد معمول خودشان را داشته باشند زیرا ایدئولوژی، عملکرد ساحت نمادین را مختل می‌کند و واژه‌ها تبدیل می‌شوند به نشانه‌هایی صرف از مواضع ایدئولوژیک سفت‌وسخت و تخطی‌ناپذیر فرد فاشیست. بالس برای نمونه به مناظره‌ی جرج بوش پدر با رقیب انتخاباتی‌اش دوکاکیس^۱ در انتخابات ریاست جمهوری آمریکا در سال ۱۹۸۸ اشاره می‌کند و می‌گوید در آن مناظره، بوش واژه‌ی «لیبرال» را برای توصیف ضعفی به کار برد که به‌زعم او از شک (فقدان یقین) به ذهن متبادر می‌شود. او با این نحوه‌ی کاربرد کلمه‌ی «لیبرال» در واقع حمله‌ای به ساحت نمادین کرد که پشت‌بندش عبارت بود از استفاده‌ی او از پرچم آمریکا. بوش مدعی شد فرق او با دوکاکیس را می‌توان با پایبندی به پرچم آمریکا نشان داد. به اعتقاد بالس، این نحوه‌ی بحث با رقیب انتخاباتی، «نشانه‌ای بود از پایان گفت‌وگو و ظهور ذهنیتی فاشیستی» در فضای سیاسی آمریکا (بالس، ۱۹۹۳: ۲۰۱).

حذف ساحت نمادین (زبان) و چندمعنایی ذاتی آن، نخستین جنایتی است که فاشیسم به‌منزله‌ی قالب فکری یا ذهنیت انجام می‌دهد، زیرا ساحت نمادین ایدئولوژی را برنمی‌تابد. ایدئولوژی بر معانی یگانه و ازلی پافشاری می‌کند، حال آن‌که ساحت نمادین عرصه‌ی لغزش دائمی دال‌هاست. لغزیدن دال‌ها باعث می‌شود که آن‌ها هیچ‌گاه معنای الصاق‌شده و ثابتی نداشته باشند. این همان موضوعی است که فروید با ایده‌ی «کنش‌پریشی» آن را نشان داد. مصداق «کنش‌پریشی» را ازجمله در تپق‌های زبانی می‌توان دید: سوژه چیزی را آگاهانه بیان می‌کند که

¹ Dukakis

در واقع ناخودآگاهانه خلافتش را باور دارد.

به اعتقاد بالِس، وقتی قطعیت ایدئولوژیک همه چیز را ساده می کند و هیچ مخالفتی را برنمی تابد، خلایق اخلاقی به وجود می آید که ذهنیت فاشیستی را تشدید می کند. الصاق دال ها به مدل های معین و ثابت، به فرد فاشیست اطمینان می دهد که فقط خود او برحق است. همین ذهنیت یا قالب فکری زمینه ساز کنش های خشونت آمیز او بر ضد مخالفانش می شود. ذهنیت فاشیستی، «دیگری» را به «ناموجودی دوراندختنی» تبدیل می کند و این در واقع شکل عجیب و غریبی از همان کاری است که او با پاره ای از نفس خود کرده است (بالِس، ۱۹۹۳: ۲۰۳). تبلور این فرایند روانی را در اردوگاه های دیگری کُشی فاشیست ها، از قبیل آشویتس، به وضوح می توان دید. فاشیست ها در این اردوگاه ها از بخشی از نفس خود انسانیت زدایی می کردند تا سپس بتوانند آن را نابود کنند. کسانی هم که مجری این نابودی بودند، به عنوان تلاشگران پاکسازی عرصه ی سیاست از عناصر نامطلوب ستوده می شدند. بالِس بر دیدگاه سوزان سانتگ^۱ در کتاب *بیماری به منزله ی استعاره* صحه می گذارد که می گوید وقتی اپوزیسیون را به طور استعاره ی «مریض» می نامیم، نگاه اقدام به حذف اپوزیسیون درست مانند این است که عامل بیماری را با عمل جراحی از بدن بیرون بیاوریم و حذف کنیم. یکی از بارزترین ویژگی های ذهنیت فاشیستی این است که فرد فاشیست مخالفان خود را بیمارانی می نامد که در جامعه مثل «غده ی سرطانی» عمل می کنند. همچون غده های بدخیم که سلول های سالم بدن را ناسالم می کنند، اپوزیسیون هم آحاد جامعه را «خراب» می کند و بدین ترتیب سلامت عمومی را به خطر می اندازد. لذا از نظر فرد فاشیست، طبیعی است که برای حفظ یا اعاده ی سلامت جامعه، مخالفان باید از میان برداشته شوند.

«دور انداختن دیگری» تعبیری استعاره ی برای «جنگ به منظور خالص ماندن» است (بری ماندن از میکروب و ویروس و بیماری). ذهنیت فاشیستی، «دیگری» را زائده ای آلوده کننده می داند که نابودگی نفس فرد را تهدید می کند. یگانه راه فائق آمدن بر این تهدید، مواجهه ی قهرآمیز با «دیگری» است و به همین سبب ذهنیت فاشیستی، جنگ را واقعه ای باشکوه می داند و آن را می ستاید. موسولینی در نوشتاری با عنوان «دکترین فاشیسم» چنین می نویسد:

فقط جنگ است که تمام توانمندی های انسان را به بالاترین حد می رساند و نشان شرافت را بر پیشانی مردمانی که از شجاعت ورود به این میدان برخوردارند حک می کند. فاشیسم این

¹ Susan Sontag

مبارزه‌ی ضدانفعالی را وارد زندگی افراد می‌کند. فاشیسم تعلیم‌وتربیتی است برای رزم ... جنگ همان نسبتی را با مردان دارد که مادر شدن با زنان دارد. من به صلح پایدار اعتقادی ندارم؛ نه‌فقط به آن اعتقاد ندارم، بلکه همچنین آن را مایه‌ی افسردگی و نفی همه‌ی ارزش‌های بنیادین انسان می‌دانم. (موسولینی، ۱۹۸۳: ۱۸۵)

ذهنیت فاشیستی جنگیدن برای آرمان‌ها را می‌ستاید تا بتواند فرد را بی‌هیچ دغدغه‌ای به حذف مخالفان ترغیب کند. همزمان با نابودی «دیگری»، خودبزرگ‌بینی متوهمانه‌ای در ذهن فرد فاشیست شروع به شکل‌گیری می‌کند که زمینه‌ساز خودشیفتگی او می‌شود. در واقع، قلع‌ووقع مخالفان رابطه‌ی مستقیمی با خودشیفتگی متوهمانه‌ی فاشیستی دارد. فرد فاشیست ناخودآگاهانه گمان می‌کند با زدودن «دیگری» از ساحت روانش، به خلوص یا نابودگی‌ای درخور تحسین نائل می‌شود. افسر اس‌اس ایده‌آل، بنا بر تعریف فاشیست‌ها، کسی بود که بتواند در کمال خونسردی و با مهارت دست به کشتار نظام‌مند مخالفان بزند. از نظر حزب نازی، هدف از این کشتار پیشبرد آرمانی متعالی بود. در این ذهنیت یا نظام فکری، امر «متعالی» همانا برابر است با شکوه نفس دیگری‌زدوده (خویشتن‌خالص)، شکوهی که فرد را به شرافت می‌رساند تا به جمع نخبگان و والاتباران (اشخاص برخوردار از خلوص و خصوصیات فوق انسانی) ملحق شود.

کشتار فکری

فاشیست‌هایی که دست به کشتار جمعی (نسل‌کشی) می‌زنند، چه ویژگی‌های روانی فردی‌ای دارند؟ ذهنیت آنان درباره‌ی اعمال‌شان چیست؟ در پاسخ می‌توان فهرستی از فرایندهای ذهنی این اشخاص به دست داد، یعنی می‌توانیم افکاری را مشخص کنیم که قبل از اقدام به کشتار جمعی، ذهن فرد فاشیست را به خود مشغول می‌کنند. فاشیست‌ها پیش از کنش خشونت‌آمیز برای امحاء مخالفان‌شان، ابتدا آن‌ها را در افکارشان نیست‌ونابود می‌کنند. باید در نظر داشت که این‌جا وقتی صحبت از «فاشیست‌ها» می‌کنیم، مقصودمان لزوماً یک حزب یا گروه سیاسی و کلاً تشکیلات خاص یا افراد سازمان‌یافته نیست. از منظر روان‌کاوانه‌ای که در بخش‌های قبلی توضیح دادیم، حتی فردی که در هیچ جریان سیاسی فاشیستی‌ای عضویت ندارد هم می‌تواند در زندگی روزمره‌ی خود و در تعامل‌هایی که زیر لفافه‌ای از روزمرگی جزو رفتارهای معمولی قرار می‌گیرند، به‌اندازه‌ی یک عضو سازمان‌یافته و فعال احزاب فاشیست، به شیوه‌ای فاشیستی رفتار کند. در هر دو مورد ذهنیتی فاشیستی حاکمیت پیدا می‌کند: هم در فرد و هم در تشکل سیاسی. تشخیص

کشتار معمولی در زندگی روزمره — کشتار فکری «دیگری» (به مفهوم لاکانی آن) — باید همه‌ی ما را به تفحص در خویشتن (تأمل در نفس) و ارزیابی روابط بینافردی‌مان با دیگران سوق دهد. از نظر کریستوفر بالِس، کشتار فکری دیگران، کنشی فاشیستی است که ماهیتاً تفاوتی با نسل‌کشی ندارد. در ادبیات سیاسی مربوط به فاشیسم، نسل‌کشی عملی فردی محسوب نمی‌شود. معمولاً حاکمیت‌های سیاسی مرتکب نسل‌کشی می‌شوند، اما اگر دقت کنیم همان ذهنیتی که در روابط بینافردی کشتار فکری دیگری را مجاز و به‌جا محسوب می‌کند، می‌تواند جواز کشتار جسمی دیگران در ابعاد گسترده‌تر را هم صادر کند و آنگاه است که لفظ «نسل‌کشی» را به آن اطلاق می‌کنیم.

پس پرسش بنیانی‌تر این است: حاکمیت چه ذهنیتی می‌تواند بر کشتار دیگری، خواه در ابعاد خرد فردی و خواه در ابعاد کلان جمعی، صحه بگذارد؟ کشتار فکری کنشی بسیار رایج و روزمره است و از همین رو به سهولت می‌توان آن را تشخیص داد، اما عادی و روزمره بودنش همچنین زمینه‌ای برای مغفول ماندن آن ایجاد می‌کند. به بیان دیگر، کشتار فکری در پس لایه‌ای از روزمرگی استوار می‌شود و پنهان می‌ماند. بنا به استدلال بالِس، مشخصه‌های ذهنیت فاشیستی در تعامل‌های بینافردی به قرار زیرند:

۱. **تحریف:** این عمل در مراحل اولیه‌ی شکل‌گیری ذهنیت فاشیستی رخ می‌دهد، به‌این‌ترتیب که شخص تصویری وارونه و خلاف واقع از دیدگاه فرد مخالف خود به دست می‌دهد. به بیان دیگر، شخص روایتی جعل‌شده از باورهای دیگران ارائه می‌کند تا به دو هدف نائل شود: نخست این‌که آن باورها عقلانی، درست و شایسته‌ی پذیرش به نظر نیایند؛ دو دیگر این‌که منطقاً نتیجه بگیرد که باید آن باورهای غلط را به هر روش ممکن از میان برداشت. تحریف همواره به‌طرزی زیرکانه و نامحسوس صورت می‌گیرد. شخص با دستکاری در آراء و اعتقادات افراد مخالف خودش، نظرات آنان را بی‌ارزش و درخور تحقیر می‌نماید. معمول‌ترین شکل تحریف عبارت است از جابه‌جایی و عوض کردن الفاظ. فرد فاشیست با تغییر کلمات و عوض کردن تعابیر زبانی، صورت اصلی عقاید مخالفانش را تغییر می‌دهد تا این فکر را در ذهن خود تقویت (و به دیگران القا) کند که آن باورها بی‌اهمیت، بی‌فایده و حتی مُهمل هستند. تحریف همیشه زمینه‌ساز افترا و تهمت است.

۲. **بافتارزدایی:** در این شکل از کشتار فکری، شخص دیدگاه فرد مخالف خود را از زمینه‌ی اصلی‌اش بیرون می‌آورد تا آن را نامعتبر یا ناموثق جلوه دهد. بافتار هر عقیده یا دیدگاهی

عبارت است از چهارچوب کاملاً معینی که عقیده یا دیدگاه مورد نظر صرفاً در محدوده‌ی آن مشروعیت یا صحت دارد. با حذف آن بافتار، طبیعتاً دیگر هیچ دلیلی برای مشروعیت و صحت باقی نمی‌ماند. به همین سبب، بافتارزدایی از آراء و اندیشه‌های دیگران شکل زیرکانه‌ای از خشونت زبانی و فکری است، زیرا مفاهیم پیش‌فرض‌شده‌ای را که دیدگاه مخالف بر اساس آن‌ها مطرح شده است، از بحث بیرون می‌برد و با این کار خود بحث را بی‌پایه‌و‌اساس جلوه می‌دهد. نکته‌ی ظریف درباره‌ی بافتارزدایی این است که شخص در ظاهر به دیدگاه مخالف خود توجه نشان می‌دهد و وانمود می‌کند که می‌خواهد با دلیل و منطق بی‌اعتباری آن را آشکار کند، اما با حذف بافتار در واقع دلیلی برای درستی آن دیدگاه باقی نمی‌گذارد.

۳. **تمسخر اندیشه:** شخص فاشیست علاوه بر تحریف و بافتارزدایی از بحث فرد مخالفش، دیدگاه او را مضحک و چرند جلوه می‌دهد. به استهزا گرفتن آراء دیگران می‌تواند در لفافه‌ای از «طنز» صورت گیرد، گویی که تعریض‌کننده شخصی شوخ‌طبع و بذله‌گوست. اما در واقع در چنین کنشی هیچ‌گونه طنزی در کار نیست، بلکه طعنه و کنایه و هجو جایگزین بحث مستدل می‌شود. در پس نقاب مطایبه و مزاح، خشمی سرکش و ویرانگر پنهان شده است که به چیزی کمتر از تحقیر دیگری رضایت نمی‌دهد. مطابق با تصویری عامیانه، افراد شوخ‌طبع ذاتاً اشخاصی خوش‌مشرب و مُصلح‌اند که رفتاری برآمده از نیک‌خواهی و حُسن نیت دارند، اما روان‌کاوی دیدگاهی ژرف‌نگر درباره‌ی بذله‌گویی دارد که نشان می‌دهد گاه خصمانه‌ترین احساسات می‌تواند در لفافه‌ی گفتار طنزآمیز استتار شود. تمسخر افکار و عقاید دیگران مقدمه‌ای است بر به پرسش گرفتن اصل اندیشه‌پردازی و نهایتاً حذف هرکسی که دیدگاه‌های مخالف دارد.

۴. **کاریکاتورسازی:** در گام بعدی، شخص فاشیست از تحقیر افکار و دیدگاه‌های فرد مخالف فراتر می‌رود تا خود آن‌کسی را که چنان نظراتی دارد حقیر و مسخره جلوه دهد. می‌دانیم که در کاریکاتورهای مصوّر، یک جنبه از ویژگی‌های جسمانی فرد (مثلاً بینی یا چشم‌ها یا گوش‌هایش) به نحو مبالغه‌آمیزی بزرگ می‌شود تا بدین ترتیب مایه‌ی استهزا قرار گیرد. کسی که ذهنیتی فاشیستی دارد، همین کار را با جنبه‌ای از عقاید فرد مخالفش انجام می‌دهد. در این شیوه از کشتار فکری، ویژگی‌های یک دیدگاه به شخص مطرح‌کننده‌ی آن دیدگاه تسری داده می‌شود تا خود او آدمی بی‌خاصیت و حقیر به نظر آید. منطق این رفتار

فاشیستی، بسیار ساده است: «این دیدگاه مُهمَل و بی‌ارزش است؛ پس کسی هم که چنین دیدگاهی دارد، به طریق اولیٰ فردی بی‌ارزش و حتی زائد است.» همانندسازی اشخاص با عقایدشان، تلویحاً فراخوانی است برای حذف آنان، خواه حذف آن‌ها از فعالیت اندیشگانی در حوزه‌ای معین و خواه نهایتاً حذف فیزیکی‌شان.

۵. **ترور شخصیت:** این کنش فاشیستی در زمره‌ی رایج‌ترین شیوه‌های کشتار فکری قرار دارد و با استفاده از آن فردِ مخالف، با مطرح شدن تهمت و افتراهای درباره‌اش، بدنام و بی‌حیثیت می‌شود. مدعایی مطرح می‌گردد که هیچ پایه‌و‌اساسی ندارد، اما با زبانزد کردن آن مدعا، حیثیت فردِ متهم‌شده زیر سؤال می‌رود. روزمره‌ترین و عادی‌شده‌ترین شکل ترور شخصیت، غیبت کردن درباره‌ی شخصی است که در آن جمع واقعی یا فضای مجازی حضور ندارد و لذا نمی‌تواند در برابر تهمتی که به او می‌زنند از خود دفاع کنند. به طریق اولیٰ، شایعه‌پراکنی درباره‌ی اشخاص، شکلی از ترور شخصیت آن‌هاست. ترور شخصیت به‌طور معمول در جایی صورت می‌گیرد که اصلاً مناسبی برای داوری درباره‌ی فرد مورد نظر ندارد. همچون سایر شکل‌های کشتار فکری، ترور شخصیت مابه‌ازایی برای ترور فیزیکی است.

۶. **اسم گذاشتن:** شخص فاشیست در مسیر حذف اندیشه‌ی مخالفش، برای اشاره به فردِ مخالف از لقبی تحقیرآمیز استفاده می‌کند. این لقب می‌تواند اشاراتی به قومیت او، محل زندگی‌اش، لهجه یا طرز صحبت کردنش و امثال آن باشد. اسم‌گذاری همواره تلاشی است برای فرومرتب‌ه نشان دادن فردِ مخالف. این کنش تلویحاً بر سلسله‌مراتبِ ارزشی‌ای صحّه می‌گذارد که مطابق با آن، فردِ مخالف از جایگاهی تحتانی برخوردار است و کمتر محسوب می‌شود. در این کنش نیز زبان نقشی به‌سزا ایفا می‌کند زیرا اسم‌گذاری همیشه مستلزم استفاده از شگردی زبانی (تعبیری موهن) برای نام بردن از اشخاص است.

۷. **انتساب به گروه بزرگ‌تر:** این کنش فاشیستی وقتی صورت می‌گیرد که شخص، فردِ مخالف خود را عضوی از یک گروه یا وابسته به یک جریان معرفی می‌کند و با این کار، هویت منفرد او را تابعی از یک هویت جمعی جلوه می‌دهد. در این‌جا، مصداق «گروه» و «جریان» می‌تواند انتزاعی یا متعین باشد. به بیان دیگر، گروه و جریان هم می‌تواند نحله‌ای فکری یا گرایشی نظری باشد و هم تشکلی رسمی مانند انجمن یا حزب. شخص دارای ذهنیت فاشیستی با این جابه‌جایی (انتساب فرد به یک گروه یا جریان) چنین القا می‌کند که مطابق با قانونی نانوشته اما بدیهی و مناقشه‌ناپذیر، هرکسی که افکار و عقایدش همسو با دیدگاه‌های

گروه مذکور باشد، خودبه‌خود مستحق تحقیر و تکفیر است. اگر آن گروه بزرگ‌تر متشکل از افرادی «بیمار» و «منحرف» و ... است، پس فردِ مخالف هم به طریق اولیٰ بیمار و منحرف و غیره است.

۸. **مسکوت گذاشتن:** شخص فاشیست حضور فردِ مخالف (یا اپوزیسیون) را محو می‌کند، به‌این ترتیب که تعمداً از اشاره به دستاوردها و آثار آن فرد اجتناب می‌ورزد. بایس برای نمونه به الکساندر سولژنیتسین^۱ اشاره می‌کند. همچنان که می‌دانیم، این رمان‌نویس برجسته‌ی روس و برنده‌ی جایزه‌ی نوبل ادبیات در سال ۱۹۷۰، در دوره‌ی استالین قربانی این نوع فاشیسم شد، به این صورت که ابتدا هشت سال به زندان افتاد، بعد به مدت بیست سال به منطقه‌ای بدآب‌وهوا تبعید و سرانجام از شوروی اخراج گردید. در تمام آن سال‌ها، در شوروی هیچ نامی از این نویسنده‌ی مشهور برده نمی‌شد. برای نمونه‌ای دیگر، می‌توانیم همچنین به میخائیل باختین^۲ (نظریه‌پرداز صاحب‌نام روس) اشاره کنیم که به دلیل دیدگاه‌های ادبی‌اش در دوره‌ی استالین به تبعید فرستاده شد و سال‌ها به آثارش اعتنا نشد. به همین سیاق می‌توان افزود که وقتی باندهای رسانه‌ای در مطبوعات و خبرگزاری‌ها یا انجمن‌ها و محافل از شخص خاصی نام نمی‌برند و آثارش را مسکوت می‌گذارند (هرچند که خود به‌وفور از آن استفاده می‌کنند)، در واقع اقدام مشابهی در جهت کشتار فکری او انجام می‌دهند.

نتیجه‌گیری

اصطلاح «نسل‌کشی» را نخستین بار حقوق‌دان لهستانی تبار رافائل لمکین^۳ در اوایل دهه‌ی ۱۹۴۰ ابداع کرد و به کار برد. وی در فصل نهم از کتاب معروفش با عنوان **حکومت متحدین در اروپای اشغال‌شده**، در تبیین معنای این اصطلاح چنین نوشت:

مفهوم آفرینی‌های نو مستلزم ابداع اصطلاحات جدید است. «نسل‌کشی» را به معنای نابودی یک گروه [قومی، اجتماعی، فرهنگی] یا یک ملت به کار می‌بریم. نویسنده‌ی حاضر این واژه‌ی جدید را برای اشاره به شکلی امروزی از رفتاری دیرین، از کلمه‌ی genos در زبان یونانی باستان (به معنای «نژاد» یا «قبیله») و ریشه‌ی لاتینی cide (به معنای «کشتن») درست کرده است و

^۱ Aleksandr Solzhenitsyn

^۲ Mikhail Mikhailovich Bakhtin

^۳ Raphaël Lemkin

لذا صورت‌بندی اجزاء این کلمه مطابقت می‌کند با کلمات مشابهی همچون «ظالم‌کشی»، «آدم‌کشی»، «کودک‌کشی» و نظایر آن. به‌طور کلی، نسل‌کشی نابودی مستقیم یک ملت نیست، مگر این‌که چنین نابودی‌ای از طریق کشتار گسترده مقیاس‌همه‌ی آحاد آن ملت انجام شود. این اصطلاح را بیشتر به معنای برنامه‌ای هماهنگ‌شده متشکل از اقدامات متفاوت به کار می‌بریم، اقداماتی که مقصود از آن‌ها نابودی بنیادهای ذاتی حیاتِ گروه‌های ملی است، اقداماتی با این هدف که خودِ آن گروه‌ها نیست‌و نابود شوند. اهداف چنین برنامه‌ای عبارت‌اند از متلاشی کردن نهادهای سیاسی و اجتماعی، فرهنگ، زبان، احساسات ملی، دین و هستی اقتصادیِ گروه‌های ملی، همراه با ویران‌سازیِ امنیت شخصی، آزادی، سلامت، شأن و حتی زندگی اعضای این گروه‌ها. نسل‌کشی در مورد گروه ملی به‌مثابه‌ی نوعی موجودیت صورت می‌گیرد و قربانیان آن نه به دلیل فردی که هستند، بلکه به دلیل عضویت در گروه ملی مورد نظر کشتار می‌شوند. (لمکین، ۲۰۰۵: ۷۹)

در نتیجه‌ی تلاش‌های بی‌وقفه‌ی این حقوق‌دان برجسته که خود چهل‌و نه نفر از بستگانش را بر اثر نسل‌کشی فاشیست‌ها در جنگ جهانی دوم از دست داده بود، کلمه‌ی «نسل‌کشی» ابتدا سال ۱۹۴۵ در جریان محاکمات نورنبرگ در متن کیفرخواست علیه رهبران حزب نازی گنجانده شد و متعاقباً در سال ۱۹۴۸ با تصویب «پیمان جلوگیری از نسل‌کشی و مجازات مرتکبین به آن» در سازمان ملل، این مفهوم وارد حقوق بین‌الملل شد.

به رغم رسمیت جهانی این اصطلاح، همان‌گونه که از نقل‌قول فوق پیداست، لمکین نسل‌کشی را اساساً پدیده‌ای مربوط به روابط بین‌الملل می‌دانست. از دیدگاه او، قربانیان نسل‌کشی کسانی هستند که به گروهی ملی تعلق دارند و طی برنامه‌ای حساب‌شده و در مقیاسی بزرگ به صورت جسمانی کشتار و امحاء می‌شوند. اهمیت رویکرد روان‌کاوانه‌ی کریستوفر بالس را باید در برجسته کردن کشتار فکری به‌منزله‌ی کنشی ماهیتاً فاشیستی و — مهم‌تر — بینافردی دید که مصداق‌هایش را در رفتارهای اجتماعی می‌توان دید. مطابق با این نگرش روان‌کاوانه، هم اعمال‌کننده‌ی کشتار فکری و هم قربانی این نوع کشتار، هر دو می‌توانند اشخاص منفردی باشند که به هیچ تشکل سیاسی بزرگ‌تری تعلق ندارند اما از ذهنیتی فاشیستی (ذهنی تحت «حاکمیت فاشیسم») برخوردارند. رفتار بینافردی فاشیستی و اقدام به کشتار فکری دیگران، ظرفیتی نهان و بالقوه در ضمیر ناخودآگاه تک‌تک کسانی است که غالباً آن‌ها را در عادی‌ترین و ظاهراً بی‌آزارترین موقعیت‌ها می‌بینیم. بر خلاف نسل‌کشی به معنایی که لمکین از این اصطلاح

مراد می‌کرد، کشتار فکری گونه‌ای از کنش فاشیستی است که در مقیاس خُرد و در معمولی‌ترین موقعیت‌های اجتماعی و روزمره‌ترین گفتارها/نوشتارها صورت می‌گیرد. برخی از مصداق‌های گفتار/نوشتارِ معطوف به کشتار فکری بدین قرارند: صحبت‌های معمول در محافل شخصی، شوخی‌های کلامی در مهمانی‌های خانوادگی، اظهارنظرهای همکاران درباره‌ی یکدیگر، مطالب مندرج در مطبوعات، پُست‌های اینستاگرامی، لطیفه‌ها، دیالوگ‌های سریال‌های عامه‌پسند، اظهارنظرهای کاربران (کامنت‌ها) درباره‌ی استوری‌های مندرج در شبکه‌های اجتماعی و ... باید تأکید کرد که به‌ویژه در جهان پسامدرن امروز، به یمن امکانات فضای مجازی، کشتار فکری به کنشی بی‌محبا و بسیار مهلک‌تر — و در عین حال سهل‌تر — از نسل‌کشی فاشیست‌ها تبدیل شده است. بُعد مهمی از مفهوم «حاکمیت فاشیسم» یا ذهنیت فاشیستی در زمانه‌ی ما، اختیاری است که کاربران اینترنت در استفاده از قابلیت‌های رسانه‌های مجازی به منظور کشتار فکری «دیگری» برای خود قائل هستند. این موضوعی است که البته جا دارد در پژوهشی دیگر با روزآمد کردن و تکمیل فهرست هشتگانه‌ی کریستوفر بالِس از ویژگی‌های ذهنیت فاشیستی، به‌طور خاص در خصوص جامعه‌ی ایرانی بررسی شود.

منابع

- Arendt, Hannah (1986) *The Origins of Totalitarianism*, London: Deutsch
- Barry, Peter (2017) *Beginning Theory: An Introduction to Literary and Cultural Theory*, 4th ed. Manchester: Manchester University Press.
- Bollas, Christopher (1993) *Being a Character: Psychoanalysis and Self Experience*. London: Routledge.
- Kuper, Leo (1959) *Genocide*. London: Penguin.
- Lemkin, Raphaël (2005) *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress, Carnegie Endowment for International Peace*. New Jersey: The Lawbook Exchange.
- Lifton, Robert J. (1986) *The Nazi Doctors*. New York: Basic.
- Mussolini, Benito (1983) "Doctrina del Fascismo", *Encyclopaedia Britannica*. Chicago: Chicago, 7.
- O'Sullivan, Noel (1983) *Fascism*. London: Dent.
- Saussure, Ferdinand de (1966) *Course in General Linguistics*. New York: McGraw-Hill.
- Sontag, Susan (1976) *Illness as Metaphor*. New York: Farrar.